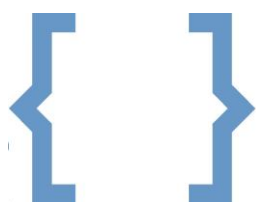

Oversterfte?

Een beknopte demografische analyse van de Goede Herder in Zoeterwoude, 1869-1939

Rick Mourits, Evelien Walhout, Jan Kok, Matthias Rosenbaum-Feldbrügge, Frank van Lieshout
Met medewerking van de HSNDDB en de Radboud Group for Historical Demography and Family History

**internationaal instituut
voor sociale geschiedenis**

Radboud University

**RADBOUD GROUP FOR
HISTORICAL DEMOGRAPHY
AND FAMILY HISTORY**

Het onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van Radboud Institute for Culture & History, SRG2023-15, Oversterfte van bestedelingen in de Goede Herder instellingen, ca. 1860-1940.

1. Inleiding

Voor u ligt een beknopte demografische analyse van de Goede Herder te Zoeterwoude, zoals 12 december 2023 aan de VPRO gepresenteerd. Het onderzoek is gedaan als achtergrondinformatie bij de documentaire “Meisjes van de Goede Herder”, omdat niet bekend was welke meisjes precies bij de Goede Herder terecht kwamen en er twijfels waren over de kwaliteit van de opvang bij de Goede Herder.

Het verslag is gebaseerd op het bevolkingsregister van de gemeente Zoeterwoude. In het bevolkingsregister hield de gemeente per huishouden bij welke inwoners er werden geboren, overleden, naar Zoeterwoude trokken, of juist uit Zoeterwoude vertrokken. Dergelijke statistieken zijn ook bijgehouden voor de Goede Herder, wat ons een unieke inkijk geeft in waar de bestedelingen en religieuzen vandaan kwamen, hoe oud zij waren, hoe lang zij binnen de muren van de Goede Herder in Zoeterwoude verbleven, en tevens wat hun sterfterisico was. Omdat de bron door de gemeente werd bijgehouden kan er bovendien van worden uitgegaan dat de bron zo compleet en goed mogelijk is bijgehouden.

De bevolkingsregisters zijn beschikbaar voor de periode 1869-1916 en 1920-1939. De kwaliteit van de bron is zorgvuldig nagelopen waarvan in sectie 2 verslag gedaan wordt. In sectie 3 beantwoorden we de volgende vragen:

- Wie waren deze meisjes?
- Hoe lang verbleven zij bij de Goede Herder?
- Was er sprake van oversterfte?

Naar aanleiding van deze vragen concluderen wij in sectie 4:

- Dat er sprake was van oversterfte onder bestedelingen én, in mindere mate, onder religieuzen.
- Dat de redenen hiervoor enkel herleid kan worden met verder onderzoek.
- Dat de sterkte van de gevonden effecten en de oversterfte onder zowel bestedelingen en religieuzen het onwaarschijnlijk maakt dat er sprake is van zogenaamde compositie- of selectie-effecten.

2. Kwaliteit bevolkingsregister

De huishoudregisters van de Goede Herder in Zoeterwoude zijn beschikbaar vanaf 1869 tot en met 1939. Daarmee kunnen wij het verblijf en de sterfte bij de Goede Herder volgen van de eerste inschrijvingen tot en met de introductie van de persoonskaart. Volgens de index zijn inschrijvingen voor de Goede Herder te vinden in het bevolkingsregister voor gestichten en instituten voor de periodes 1869-1896, 1896-1919, en 1916-1939.

De drie bevolkingsregisters voor de periode 1869-1896, 1896-1919, en 1916-1939 zijn ingevoerd door de invoerders van de HSNDDB, een afdeling van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) gespecialiseerd in het vervaardigen van datasets over historische personen uit de 19^e en 20^e eeuw. Daarbij komen de registratieperiodes niet met de naamgeving overeen:

- De reeks 1869-1896 bestaat uit vier delen: drie aansluitende periodes 1869-1879, 1880-1889, en 1890-1899 plus inschrijvingen uit de periode 1917-1921.
- De reeks 1896-1919 beslaat de periode 1890-1917.
- De reeks 1916-1939 begint in 1916, maar lijkt niet structureel tussen 1916 en 1939 te zijn bijgehouden.

De informatie voor de periode 1869-1919 blijkt van goede kwaliteit te zijn. Het verblijf van personen die aan het einde van een observatieperiode nog bij de Goede Herder waren, konden nagenoeg allemaal worden teruggevonden in het daaropvolgende register.

Voor de periode vanaf 1916 bleken meerdere registraties te ontbreken. Nadere bestudering van het bevolkingsregister wees uit dat 45 folio's met registraties voor de periode 1920-1938 in het gewone bevolkingsregister van de gemeente Zoeterwoude zijn bijgehouden. Deze inschrijvingen voor de periode 1920-1938 zijn wel van goede kwaliteit. Daarom is besloten om de volgende tijdsperiodes te bestuderen:

- 1869-1917: doorlopende persoonsreconstructies
- 1920-1938: persoonsregistraties zoals in het register vermeld.

De goede kwaliteit van de registratie valt om meerdere redenen op:

- In het archief van de gemeente Leiden zijn meerdere aanmerkingen te vinden op de gebrekkige administratie van de Goede Herder. In de praktijk lijken deze vooral neer te komen op kleine verschrijvingen en late aanmeldingen.
- Instellingen zijn berucht om hun soms slechte administratie. Bij de Goede Herder lijkt alles redelijk op orde te zijn. Wel lijken aanmeldingen afhankelijk maximaal 1x per week of 1x per maand te gebeuren.
- De doelgroep kan lastig te volgen zijn als zij zich aan het gezag van de staat willen onttrekken. Dit blijkt vooral uit de administratie van vertrekkende meisjes. Bij inschrijving in een nieuwe gemeente krijgt de uitschrijvende gemeente altijd een inschrijvingsbericht. Tussen uitschrijving en inschrijving zit soms echter meerdere weken verschil.

3. Resultaten

Tabel 1 en Figuur 1 laten zien hoeveel bestellingen en religieuzen er in het bevolkingsregister waren ingeschreven. In de periode 1869-1917 verbleven 1,638 bestellingen bij de Goede Herder waarvan er 150 (9,2%) overleden. In de eerste jaren groeide het klooster gestaag. In 1890 lijkt er een uitbreiding te zijn geweest, waarna de populatie weer toenam tot die in 1910 op haar hoogtepunt was. Daarna bleef het aantal bestellingen stabiel.

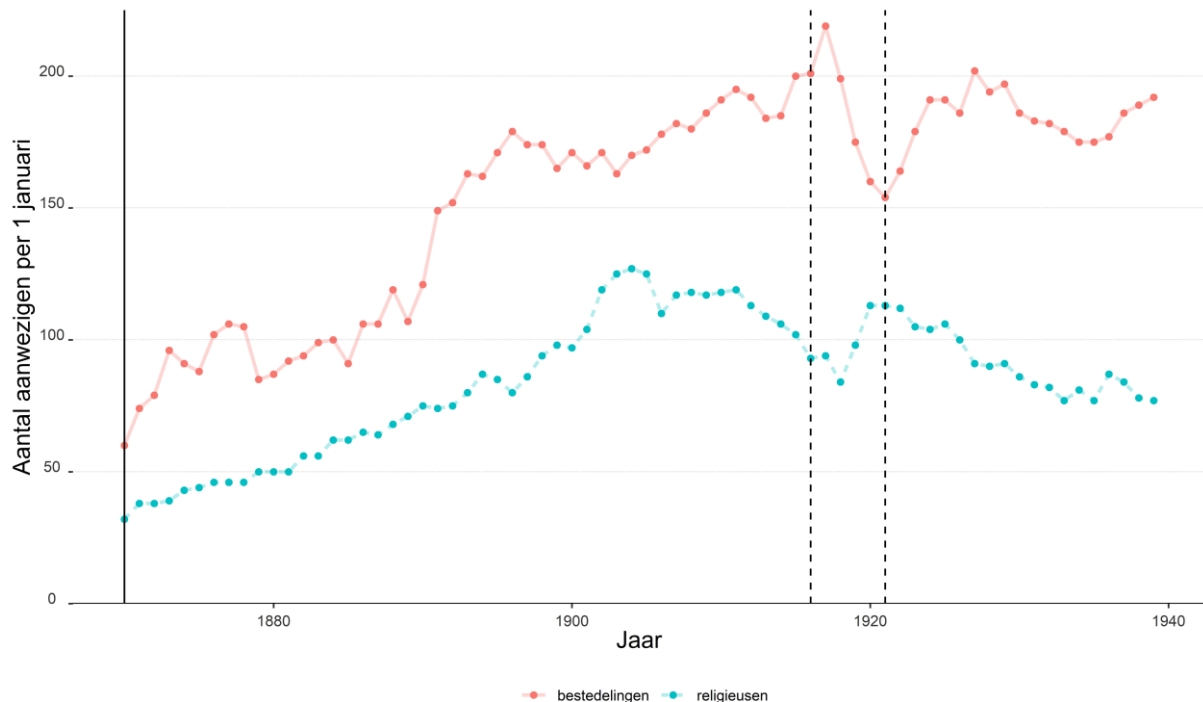
In dezelfde tijd waren er 501 religieuzen waarvan er 79 (15,8%) overleden. Het aantal religieuzen nam gestaag toe tussen 1869 en 1905, waarna het aantal religieuzen geleidelijk afnam. Daarmee werd in de loop van de tijd de verhouding tussen het aantal bestellingen en religieuzen ongelijker. Mogelijk zijn in de perioden 1869-1896 en 1920-1939 de zogenoemde 'leekezusters' (aspirant religieuzen) bij de groep van bestellingen vermeld al achtten we die kans klein gezien de gegevens geen opvallende verschuivingen laten zien in 1869 en 1920. In andere perioden werden zij als aparte categorie geregistreerd, en vallen ze onder de groep religieuzen.

Uit de gepresenteerde cijfers is nog niets over oversterfte af te leiden. Weliswaar overleed een groter gedeelte van de religieuzen, maar zij waren ouder en verbleven gemiddeld langer binnen de muren van de Goede Herder. Hiervoor dient gecontroleerd te worden in een demografische analyse.

Tabel 1: Descriptieve tabel, 1869-1917

Rol	Totaal	Overledenen	Leeftijd_inschrijving	Verblijfsduur
Bestedeling	1638	150	20	4,2
Religieuze	501	79	25,8	7,2
Totaal	2139	229	21,3	4,9

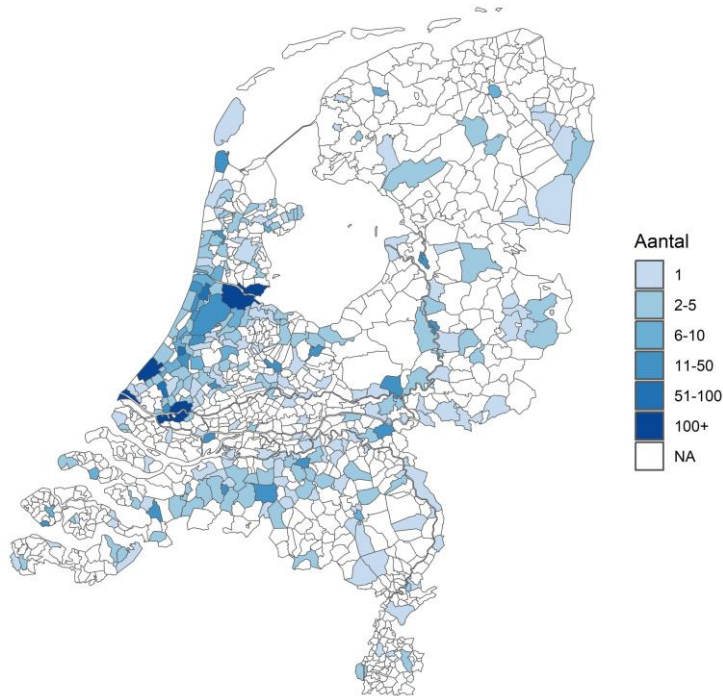
Figuur 1: Aantal bestellingen en religieuzen per jaar, 1869-1917

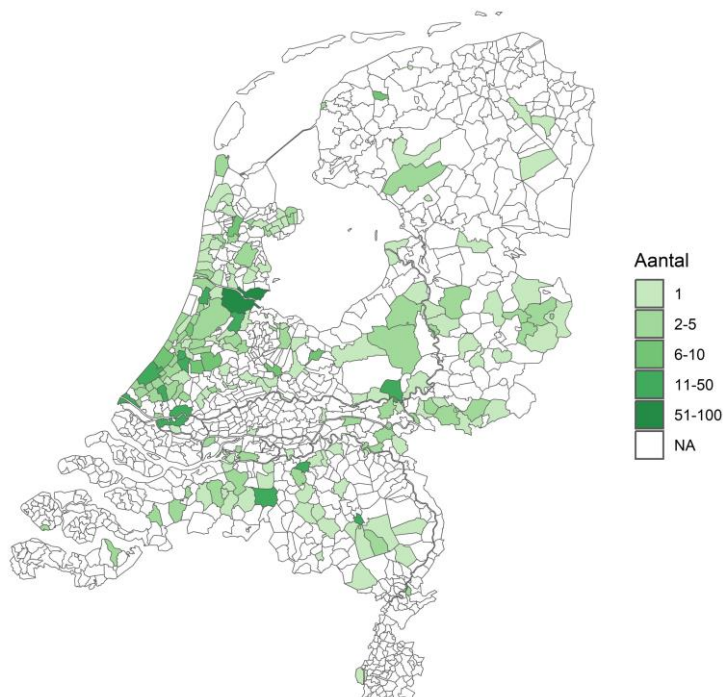
Noot: De gearceerde lijnen geven de periode 1917-1921 aan waarvoor wij geen data hebben.

Figuren 2a en 2b laten zien dat bestellingen en religieuzen uit dezelfde regio kwamen. Opmerkelijk is dat de bestellingen vooral uit de grote steden kwamen en niet uit de naburige plattelandsgemeentes. In totaal kwam 43,5% van de bestellingen uit Amsterdam, Den Haag, of Rotterdam. De overige 56,5% kwam uit Noord- en Zuid-Holland, of Gelderland en Noord-Brabant.

Figuur 2a: Herkomst bestellingen en religieuzen, 1870-1917

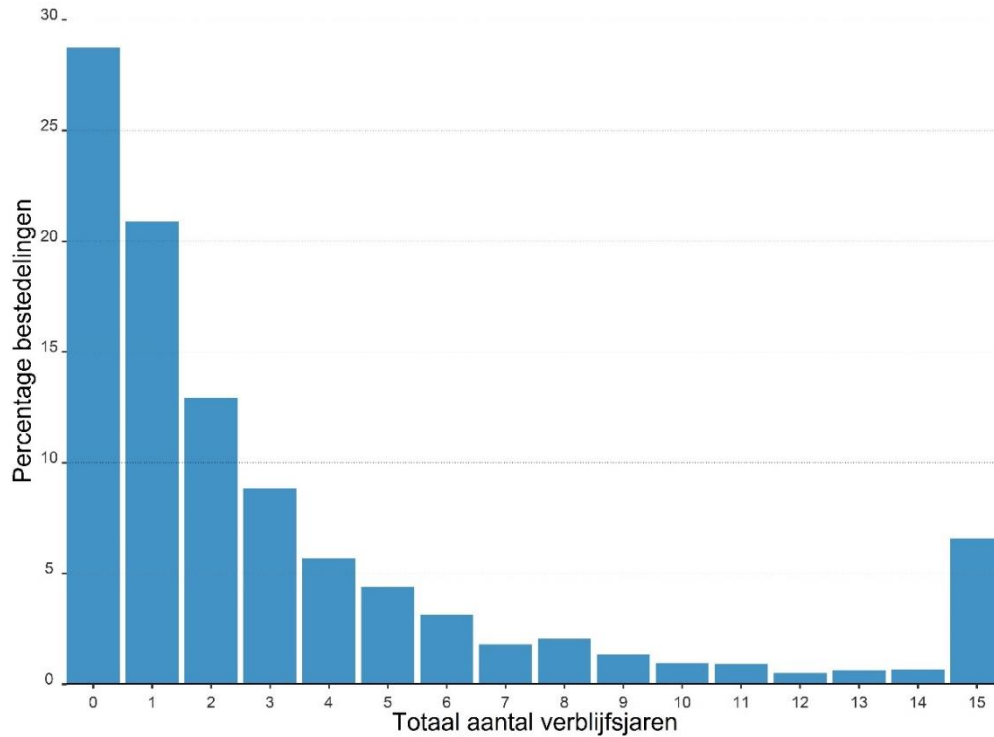

Figuur 2b: Herkomst religieuzen, 1870-1917

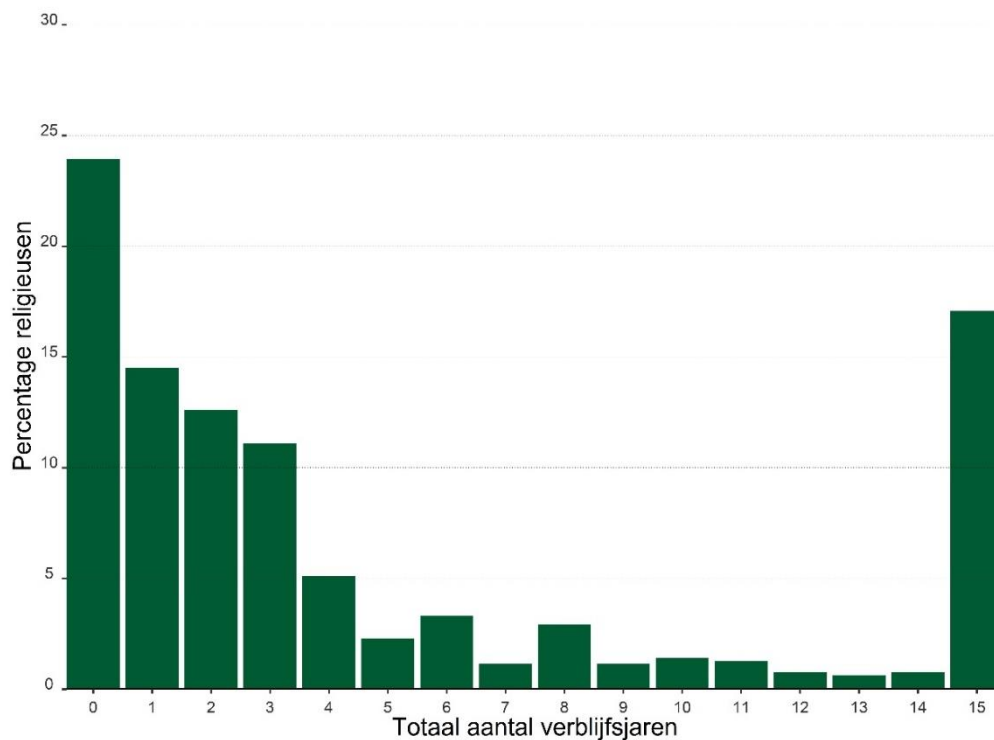

Figuren 3a en 3b laten zien dat de doorloop bij de Goede Herder in Zoeterwoude hoog was. De meeste bestellingen waren binnen 5 jaar vertrokken, waarvan het merendeel al in het eerste jaar. Aan de andere kant bleef zo'n 10% van de bestellingen langer dan 10 jaar bij de Goede Herder. Voor de religieuzen zien wij een soortgelijk patroon. Alleen was het aantal religieuzen dat langer dan 10 jaar verbleef twee maal zo hoog met 20%.

Figuur 3a: Verblifsduur bestellingen in hele jaren, 1870-1917

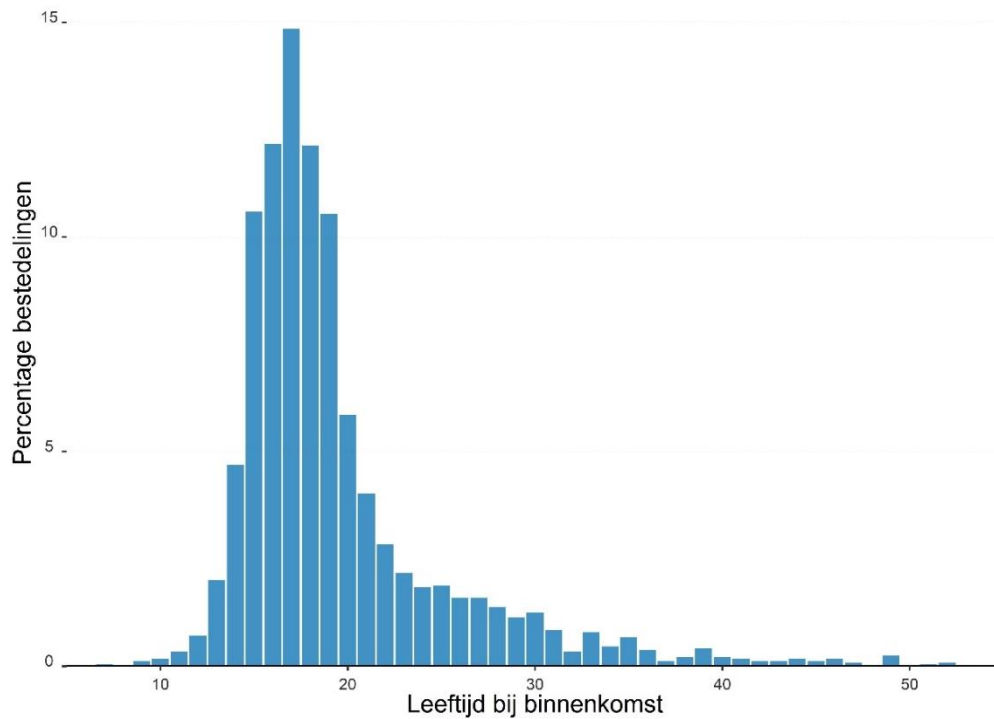

Figuur 3b: Verblifsduur religieuzen in hele jaren, 1870-1917

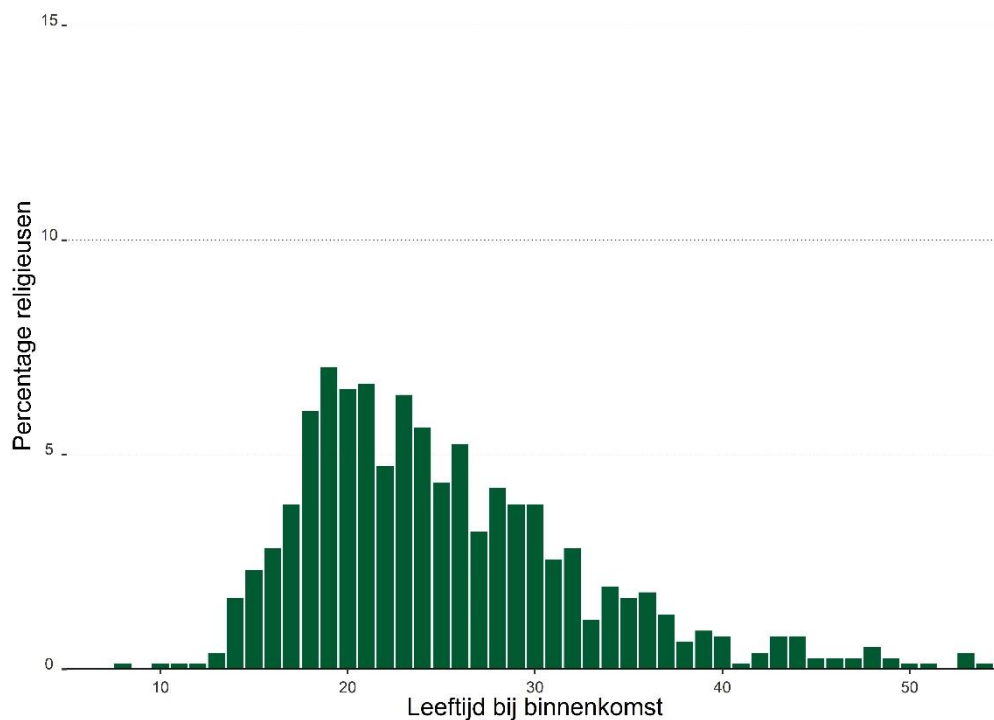

Figuren 4a en 4b laten de leeftijd bij aankomst in Zoeterwoude zien. De bestedelingen die bij de Goede Herder terecht kwamen in de periode 1869-1917 waren over het algemeen jonge vrouwen van 15 t/m 19 jaar oud bij binnenkomst. Zij waren gemiddeld 5,8 jaar jonger dan de religieuzen die 18 t/m 30 jaar bij binnenkomst waren.

Figuur 4a: Leeftijd bestedelingen bij aankomst, 1870-1917

Figuur 4b: Leeftijd religieuzen bij aankomst, 1870-1917

Tabellen 2a, 2b, en 2c laten de sterfterisico zien van bestedelingen en religieuzen naar leeftijdsgroep. Deze sterfte wordt vergeleken met de sterfte van Nederlandse vrouwen uit dezelfde periode, zoals beschikbaar op <https://mortality.org>, een online database waarin sterfterisico's naar sekse, leeftijd, en periode worden bijgehouden voor 41 landen. Hierdoor is af te leiden of er sprake is van oversterfte.

De groepen met de meeste bestedelingen, 15-19 en 20-24 jaar, kenden een jaarlijks sterfterisico van 2,5% en 2,7% voor de periode 1869-1900, 2,8% en 2,1% voor de periode 1890-1917, en 0,87% en 3,27% voor de periode 1920-1938. De schatting van deze sterfterisico's heeft een grote onzekerheidsmarge, omdat we de sterfterisico's met een relatief kleine groep mensen berekenen. Echter, de schattingen zijn gemiddeld genomen vier maal hoger dan de sterfte van andere vrouwen in Nederland.

Schattingen van de sterfterisico's voor de bestedelingen tussen de 25-29 en 30-34 bij de Goede Herder in Zoeterwoude liggen ook ver boven het Nederlandse gemiddelde. Het lijkt erop dat dit sterfterisico nog groter is dan een factor vier. Het is echter lastig om specifieke uitspraken te doen over deze vrouwen aangezien we hier te maken hebben met beperkte data en naar een specifieke subgroep kijken die, tegen de trend in, op latere leeftijd nog bij de Goede Herder aanwezig is.

Verder zien we dat er ook onder de religieuzen sprake was van een verhoogd sterfterisico. Gemiddeld lag de kans voor religieuzen om te overlijden 2,5 maal boven het sterfterisico van andere Nederlandse vrouwen met dezelfde leeftijd. Deze schattingen zijn het betrouwbaarst voor de eerdere perioden als meer jonge vrouwen zich als religieuze melden.

We zien daarmee een ongeveer vier maal hogere sterfte voor bestedelingen en twee tot drie maal hogere sterfte voor religieuzen. Deze cijfers liggen ver boven effecten van verwezing en sociale achtergrond, zoals we die uit de wetenschappelijke literatuur kennen.¹ Het is echter vrijwel zeker dat dergelijke compositie-effecten een rol spelen. Daarom stellen wij dat de oversterfte van bestedelingen twee tot vier maal hoger was dan verwacht kan worden.

Tabel 2a: sterfterisico voor vrouwen naar leeftijdsgroep en rol, 1869-1900

	Bestedelingen	Religieuze	Vrouwen
15-19	2,51%	1,57%	0,62%
20-24	2,70%	2,08%	0,75%
25-29	4,00%	3,49%	0,91%
30-34	5,55%	6,17%	1,09%

Tabel 2b: sterfterisico voor vrouwen naar leeftijdsgroep en rol, 1890-1917

	Bestedelingen	Religieuze	Vrouwen
15-19	2,81%	-	0,35%
20-24	2,09%	2,61%	0,41%
25-29	5,50%	0,88%	0,48%
30-34	5,50%	2,42%	0,55%

Tabel 2c: sterfterisico voor vrouwen naar leeftijdsgroep en rol, 1920-1938

1920-1938	Bestedelingen	Religieuze	Vrouwen
15-19	0,87%	-	0,23%
20-24	3,27%	-	0,28%
25-29	2,94%	0,84%	0,32%
30-34	12,81%	1,49%	0,36%

¹ Zie bijvoorbeeld: Qunjer, B., Van Dijk, I. K., & Rosenbaum-Feldbrügge, M. (2023). Short lives: The impact of parental death on early-life mortality and height in the Netherlands, 1850–1940. *Demography*, 60(1), 255-279. <https://doi.org/10.1215/00703370-10421550> of Mourits, R. J. et al. (2020). Intergenerational transmission of longevity is not affected by other familial factors: evidence from 16,905 Dutch families from Zeeland, 1812-1962. *The History of the Family*, 25(3), 484-526. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2020.1740763>

4. Conclusie

De bestedingen die bij de Goede Herder in Zoeterwoude terecht kwamen in de periode 1869-1917 waren over het algemeen jonge vrouwen van 15 t/m 19 jaar oud bij binnenkomst. Deze meisjes kwamen voornamelijk uit de grote steden, al kwam er ook een groot aantal meisjes uit andere gemeenten in Noord- en Zuid-Holland, of Gelderland en Noord-Brabant. Deze bestedingen waren niet veel jonger dan de religieuzen. De religieuzen waren 18 t/m 30 jaar bij binnenkomst en kwamen veelal uit dezelfde regio's.

De doorloop bij de Goede Herder in Zoeterwoude was hoog. De meeste bestedingen waren binnen 5 jaar vertrokken, waarvan het merendeel al in het eerste jaar. Aan de andere kant bleef zo'n 10% van de bestedingen langer dan 10 jaar bij de Goede Herder. Voor de religieuzen zien wij een soortgelijk patroon. Alleen was het aantal religieuzen dat langer dan 10 jaar verbleef twee maal zo hoog met 20%.

Voor zowel de bestedingen als de religieuzen geldt dat er sprake was van oversterfte. Voor de bestedingen was deze sterfte vier maal zo hoog als voor andere vrouwen van dezelfde leeftijd in dezelfde tijdsperiode. Dit geldt voor alle leeftijdsgroepen waarnaar wij hebben gekeken, ondanks enkele fluctuaties in onze schattingen. Dit soort schommelingen is echter te verwachten bij het aantal observaties dat wij hebben en heeft geen invloed op de robuustheid van onze resultaten.

Wat de precieze oorzaken zijn voor de oversterfte is uit ons onderzoek niet te herleiden. Daarvoor is aanvullend onderzoek nodig. Gezien de hoge oversterfte is het echter onwaarschijnlijk dat de sociaaleconomische omstandigheden waaruit de bestedingen kwamen de oversterfte volledig kunnen verklaren. Het is echter zeer waarschijnlijk dat de achtergrond van de meisjes een gedeelte van hun hogere overlijdenskans bepaalt. Daarom stellen wij dat de oversterfte van bestedingen twee tot vier maal hoger was dan verwacht kan worden.

Primaire bronnen zijn nodig om erachter te komen wat deze oversterfte veroorzaakte. In verspreide archiefstukken is gemeld dat zieke en besmettelijke meisjes uit de instelling zijn verwijderd of naar een ziekenhuis gestuurd. Er wordt ook wel geklaagd over kapelaans die onvoldoende op de gezondheid van door hen aangebrachte bestedingen hadden gelet (Bisdom Rotterdam inv.nr. 1844, Stukken betreffende de Congregatie Zusters van OLV van Liefde van de Goede Herder van Angers (Fr.) te Zoeterwoude. 1854, 1863-1866, 1871-1903, 1904-1915, 1935, 1956-1967). Voor een deel betrof dit 'gevallen vrouwen' of prostituees waarvoor het gesticht in Zoeterwoude aanvankelijk speciaal bedoeld was. Mogelijk kunnen besmettelijke ziekten een deel van de oversterfte van zowel de bestedingen als de religieuzen verklaren. Een aanwijzing in deze richting geven de doodsoorzaken van overleden bestedingen én religieuzen van de Goede Herder in Tilburg. Daar was tuberculose een veelvoorkomende doodsoorzaak. Meer onderzoek naar de kwaliteit van de ziekenzorg in de instelling is derhalve nodig. Verder kan vergelijkend onderzoek naar bijvoorbeeld neutrale dan wel protestantse instellingen, waarin ook jongens verbleven, meer licht werpen op deze casus.